IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

O‘RTA OSIYO KULOLCHILIK BUYUMLARI VA ULARNING TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Salamova Zulayho Botirjon qizi
Andijon davlat universiteti,
Sport va madaniyat fakulteti 2-bosqich talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20338657

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘rta Osiyo xalqlarining ko‘p asrlik madaniy merosi hisoblangan badiiy kulolchilik san’atining paydo bo‘lishi, tarixiy taraqqiyot bosqichlari va mintaqadagi o‘ziga xos kulolchilik maktablari tahlil qilinadi. Maqolada neolit davridan boshlab Temuriylar renessansigacha bo‘lgan davrda loydan buyum yasash texnologiyasining rivojlanishi, ishqorli sirlash usullari va an’anaviy kulolchilik buyumlarining (lagan, ko‘za, kosa) maishiy hamda ramziy xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, bugungi kunda an’anaviy kulolchilik maktablarini saqlab qolish va ularni yosh avlodga yetkazishning amaliy ahamiyati ko‘rsatilgan.
Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo, amaliy san’at, badiiy kulolchilik, Rishton maktabi, G‘ijduvon maktabi, ishqorli sir, kulolchilik charxi, loy, lagan, ko‘za, milliy meros.

CERAMIC PRODUCTS OF CENTRAL ASIA AND THE STAGES OF THEIR HISTORICAL DEVELOPMENT

Annotation: This article examines the emergence of artistic pottery, considered a centuries-old cultural heritage of the peoples of Central Asia, its stages of historical development, and the distinctive pottery schools of the region. The article highlights the development of clay product manufacturing technologies from the Neolithic period to the Timurid Renaissance, alkaline glazing techniques, and the domestic as well as symbolic features of traditional ceramic products (plates, jugs, bowls). In addition, the practical importance of preserving traditional pottery schools and passing them on to the younger generation is emphasized.
Keywords: Central Asia, applied art, artistic pottery, Rishtan school, Gijduvan school, alkaline glaze, potter’s wheel, clay, plate, jug, national heritage.

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida hunarmandchilik turlarining paydo bo‘lishi va rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy darajasini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri bo‘lib kelgan. Ushbu hunarlar orasida badiiy kulolchilik alohida o‘rin tutadi, chunki u insonning tabiat sirlarini bo‘ysundirish, loy, suv, olov va havo kabi to‘rt ünsurni birlashtirish san’atidir. O‘rta Osiyo, xususan, O‘zbekiston hududi qadimdan jahon sivilizatsiyasining va Buyuk Ipak yo‘lining markazlaridan biri sifatida boy madaniy merosga ega. Mintaqamiz pishiq ganch va loy tuproq zaxiralariga boy bo‘lganligi sababli, bu yerda o‘ziga xos texnik xususiyatlarga va badiiy uslubga ega bo‘lgan o‘nlab kulolchilik markazlari shakllangan. Tasviriy va amaliy san’atning ushbu turi nafaqat maishiy ehtiyojlarni qondirgan, balki davrning falsafiy, diniy va estetik qarashlarini o‘zida aks ettirgan. Bugungi kunda qadimgi an’analarni saqlab qolish, ularni zamonaviy tasviriy san’at talablari asosida rivojlantirish badiiy kulolchilik yo‘nalishi mutaxassislari oldidagi muhim vazifalardan biridir.[1]

O‘rta Osiyo an’anaviy kulolchilik maktablari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari.XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib, O‘rta Osiyo hududida (asosan O‘zbekiston va Tojikiston zaminida) mahalliy xomashyo, iqlim va ustalarning o‘ziga xos uslublari asosida bir-birini takrorlamaydigan bir nechta yirik kulolchilik maktablari uzil-kesil shakllandi. Ularni texnologik

va rang jihatidan ikki yirik guruhga ajratish mumkin: **moviy (firuza) rangli maktablar** va **issiq (sariq-jigarrang)rangli maktablar.**

1.Rishton badiiy kulolchilik maktabi (Farg‘ona vodiysi)
Rishton — O‘rta Osiyo kulolchiligining "akademiyasi" hisoblanadi. Bu yerning tuprog‘i (ganch) shu qadar toza va sifatliki, ustalar loyga hech qanday kimyoviy qo‘shimchalar qo‘shmasdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyum yasashadi.
Texnologik o‘ziga xosligi: Rishtonlik ustalar mutlaqo tabiiy bo‘lgan **"ishqor sir"** (shirinmiya yoki qushqo‘ndi o‘simligining kulidan tayyorlanadigan sir) ishlatishadi. Bu sir idishlarga chuqur, shaffof va asrlar davomida o‘chmaydigan jilo beradi.
Koloriti va naqshlari: Buyumlarda firuza, lojuvard, to‘q ko‘k va moviy ranglar ustunlik qiladi. Naqshlarida esa "bodomgul", "anor", "pichoqnusxa" va hayot daraxtining ramziy tasvirlari juda nafis chiziladi.

2. G‘ijduvon va Buxoro kulolchilik maktabi:Buxoro va G‘ijduvon maktabi o‘zining issiq va hayotbaxsh ranglar gammasi bilan ajralib turadi.
Texnologik o‘ziga xosligi: Bu yerda qo‘rg‘oshinli sirlardan foydalaniladi va buyumlar yuqori haroratda pishirilganda ranglar bir-biriga qo‘shilib, oqib tushuvchi abiiy effekt hosil qiladi.[2]

O‘rta Osiyoda kulolchilik san’ati eng qadimiy amaliy san’at turlaridan biri hisoblanadi. Arxeologik topilmalar shuni ko‘rsatadiki, bu hududda kulolchilik neolit davridayoq shakllangan. Dastlab odamlar oddiy loydan qo‘lda idishlar yasagan bo‘lsalar, keyinchalik kulolchilik charxining yaratilishi natijasida buyumlarning sifati va shakli ancha takomillashgan. Ayniqsa, miloddan avvalgi III–II asrlarda sopol buyumlar kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan. O‘rta asrlarga kelib kulolchilik san’ati yanada rivojlandi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Rishton va G‘ijduvon kabi shaharlarda yirik kulolchilik markazlari shakllandi. Bu davrda ustalar nafaqat maishiy buyumlar, balki bezak va san’at namunasi sifatida qadrlangan lagan, kosa, ko‘za va chiroqlar ham tayyorlaganlar.[3]

Buyumlarda o‘simliksimon naqshlar, geometrik bezaklar va milliy ramzlardan keng foydalanilgan. Temuriylar davrida kulolchilik san’ati yuksak taraqqiyot bosqichiga chiqdi. Ayniqsa, sirlangan sopol buyumlar mashhur bo‘ldi. Ishqorli sir texnologiyasi yordamida buyumlarga moviy, yashil va oq ranglar berilib, ularning mustahkamligi ham oshirilgan. Rishton kulollari tabiiy mineral bo‘yoqlardan foydalangan holda o‘ziga xos uslub yaratganlar. Shu sababli Rishton kulolchilik maktabi bugungi kungacha mashhurligini saqlab qolgan. G‘ijduvon kulolchilik maktabi esa o‘zining iliq ranglari va sodda naqshlari bilan ajralib turadi. Bu maktab ustalari buyumlarni asosan qo‘lda bezatgan va milliy an’analarni avloddan avlodga o‘tkazib kelganlar. Har bir hudud kulolchiligida o‘sha joyning tabiiy muhiti, urf-odati va estetik qarashlari aks etgan. **[4]**

Bugungi kunda O‘rta Osiyo kulolchilik san’ati milliy madaniy merosning muhim qismi sifatida qadrlanadi. Zamonaviy ustalar qadimiy an’analarni davom ettirib, kulolchilik buyumlarini nafaqat maishiy ehtiyoj uchun, balki sayyohlik va san’at mahsuloti sifatida ham ishlab chiqarmoqdalar. Kulolchilik maktablarini saqlab qolish va yosh avlodga o‘rgatish milliy qadriyatlarni asrashda katta ahamiyatga ega. Kulolchilik buyumlari O‘rta Osiyo xalqlarining kundalik turmushida muhim o‘rin egallagan. Qadimda sopol idishlardan suv saqlash, ovqat pishirish va oziq-ovqat mahsulotlarini asrashda keng foydalanilgan. Loyning tabiiy xususiyati tufayli sopol ko‘zalar ichidagi suv uzoq vaqt salqin holda saqlangan. Shu sababli kulolchilik buyumlari nafaqat bezak vositasi, balki amaliy ehtiyoj uchun ham juda zarur bo‘lgan. **[5]**

Kulollar buyum tayyorlashda maxsus tanlangan loydan foydalanganlar. Loy avval tozalanib, suv bilan aralashtirilgan va bir necha kun tindirilgan. Shundan keyin u kulolchilik charxida aylantirib shakl berish uchun tayyor holga keltirilgan. Buyum quritilgach, maxsus pechlarda yuqori haroratda pishirilgan. Sir berish jarayoni esa buyumning mustahkamligini oshirib, unga chiroyli ko‘rinish baxsh etgan. O‘rta Osiyo kulolchiligida ranglarning ramziy ma’nosi ham mavjud bo‘lgan. Masalan, moviy rang osmon va poklikni, yashil rang tabiat va hayotni, oq rang esa tinchlik va ezgulikni ifodalagan. Shu sababli kulolchilik buyumlari nafaqat maishiy vosita, balki xalqning estetik qarashlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi san’at namunasi sifatida qadrlangan.Rishton kulolchilik maktabi Farg‘ona vodiysidagi eng mashhur markazlardan biri hisoblanadi. Bu hududning sifati yuqori bo‘lgan qizg‘ish loyi va tabiiy bo‘yoqlari ustalarga noyob buyumlar yaratish imkonini bergan. Rishton ustalari ko‘proq ko‘k va moviy ranglardan foydalanib, murakkab naqshlar yaratganlar. Ularning ishlari bugungi kunda ham xalqaro ko‘rgazmalarda namoyish etilmoqda.[6] Xorazm kulolchilik maktabida esa geometrik naqshlar va sodda bezaklar ko‘proq uchraydi. Buxoro va G‘ijduvon kulollari esa iliq ranglar, jigarrang va sariq tuslardan foydalanish bilan ajralib turadi. Har bir maktab o‘z uslubi, bezagi va texnologiyasi bilan boshqa hududlardan farqlangan.Hozirgi davrda kulolchilik san’ati turizm va milliy hunarmandchilikning muhim yo‘nalishiga aylangan. Ko‘plab ustalar an’anaviy usullarni zamonaviy dizayn bilan uyg‘unlashtirib, yangi turdagi mahsulotlar yaratmoqdalar. Shu bilan birga, kulolchilik maktablari, hunarmandchilik markazlari va festivallar orqali yoshlarni bu san’atga qiziqtirish ishlari olib borilmoqda.[7]

Xulosa qilib aytganda, O‘rta Osiyo kulolchilik san’ati xalqimizning boy madaniy merosi va ko‘p asrlik tarixini o‘zida mujassam etgan noyob amaliy san’at turlaridan biridir. Kulolchilik buyumlari nafaqat kundalik ehtiyoj uchun xizmat qilgan, balki xalqning estetik didi, urf-odatlari va dunyoqarashini ham aks ettirgan. Tarix davomida Rishton, G‘ijduvon, Xorazm va boshqa kulolchilik maktablari o‘ziga xos uslub va an’analari bilan shakllanib, milliy san’at taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Bugungi kunda esa ushbu qadimiy hunarni asrab-avaylash, uni yosh avlodga o‘rgatish hamda xalqaro miqyosda targ‘ib qilish milliy qadriyatlarimizni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, kulolchilik maktablarining shakllanishi mintaqalararo madaniy aloqalarning rivojlanishiga ham xizmat qilgan. Har bir hududning o‘ziga xos uslubi, rang tanlovi va bezak elementlari O‘rta Osiyo san’atining rang-barangligini yanada boyitgan. Bu esa kulolchilikni nafaqat milliy, balki umuminsoniy madaniy boylik darajasiga olib chiqqan.

Hozirgi globallashuv davrida an’anaviy hunarmandchilikni saqlab qolish yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy sanoat ishlab chiqarishi rivojlanayotgan bir paytda qo‘lda yasalgan kulolchilik buyumlari o‘zining betakrorligi va badiiy qiymati bilan ajralib turadi. Shu sababli kulolchilik san’atini qo‘llab-quvvatlash, ustalarni rag‘batlantirish va yosh avlodni bu sohaga jalb etish milliy madaniyatni asrashning muhim omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov N. *O‘rta Osiyo amaliy san’ati tarixi*. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Rahimov A. *Kulolchilik san’ati va uning an’analari*. Toshkent: Fan va texnologiya,2020.
3. Yusupov S. *O‘zbekiston hunarmandchiligi*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2019.
4. Ahmedov B. *Markaziy Osiyo madaniyati tarixi*. Toshkent: Sharq, 2017.
5. Ismoilova D. *Badiiy kulolchilik asoslari*. Toshkent: Ilm ziyo, 2021.
6. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. *Milliy hunarmandchilikni rivojlantirish dasturi materiallari*. Toshkent, 2022.
7. Internet manbalari: www.ziyonet.uz – O‘rta Osiyo kulolchilik san’ati bo‘yicha maqolalar.